

18. yy. şairi Mehmed Adlî ve *Dîvân*'ı¹**Fatih BAŞPINAR²****Seval BALTALI³**

APA: Başpınar, F.; Baltalı, S. (2020). 18. yy. şairi Mehmed Adlî ve *Dîvân*'ı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 434-447. DOI: 10.29000/rumelide.791946.

Öz

18. yy. şairlerinden Mehmed Adlî Efendi 1676'dan önce dünyaya gelmiş, 1743-44 senesinde İstanbul'da vefat etmiş ve 70 yıldan fazla bir ömür sürmüştür. Divan-ı Sultânî hocalığı, ahkâm emniyeti, taşra kâğıt emniyeti, kale tezkireciliği, yeniçeri efendiliği, sâlis defterdarlığı vazifelerinde bulunan şairin bilinen tek eseri *Dîvân*'dır. Şair, divanını ilk olarak 1695-96 senesinde tertip etmiştir. *Dîvân*'ın Türkiye kütüphanelerinde iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan müellif hattı nüshadır. Herhangi bir çalışmaya konu olmamış bu nüshada 29 kaside, 411 gazel, 169 rubai (6'sı Farsça, 1'i, Arapça-Farsça, 162'si Türkçe), 71 tarih manzumesi (69'u kıta, 2'si rubai), 117 muamma (111'i beyit, 2'si rubai, 4'ü kıta), 14 kıta ve 45 beyit (21'i musarra, 24'ü müfred) olmak üzere 856 manzume yer almaktadır. *Dîvân*'ın ikinci nüshası ise Tavşanlı İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu'na kayıtlıdır. Üzerine yüksek lisans çalışması yapılan bu nüshada ise 14 kaside, 135 gazel, 14 kıta, 32 tarih manzumesi, 34 rubai, 37 beyit, 70 muamma (67'si beyit, 3'si kıta şeklinde) olmak üzere toplam 336 manzume bulunmaktadır. Adlî'nin bütün şiirlerinin sayısı sadece İ nüshasında yer alanlar 555, yalnızca Z nüshasında bulunanlar 35 ve her iki nüshada ortak olarak bulunanlar 301 olmak üzere 891'dir. *Dîvân* nüshalarının her ikisinin baş tarafında yer alan şiirlerde bir tertip özelliği olarak nazım şekillerinin değil, türün/ konunun esas alındığını görmekteyiz. Tevhid türünde bir rubai ve münacat türünde bir gazele baş tarafta yer verilmiş, naat türündeki kaside ve gazeller bu bölümde bir arada kaydedilmiştir. Ayrıca methiye türündeki kaside ve kıtaların bir arada olması sağlanmıştır. Mehmed Adlî Efendi tarih düşürme, naat ve muamma alanlarında meşhur ve başarılı bir sanatkâr ve bir gazel şairidir. Bu çalışmada her iki nüshasından hareketle *Dîvân*'ın ihtiva ettiği şiirler üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: 18. yy., klasik Türk şiiri, Mehmed Adlî, *Dîvân*

Eighteenth-century poet Mehmed Adlî and his *Divan***Abstract**

Mehmed Adlî Efendi, one of the poets of 18th century, was born before 1676 and died in 1743-44 in Istanbul, and he lived more than 70 years. The only known work of the poet, who worked as a teacher of Divan-ı Sultânî, assurance of judgment, security of provincial paper, fortress writer, janissary master, third fiduciary, is *Dîvân*. He organized his divan for the first time in 1695-96. In Turkey's libraries we can find two copies of *Dîvân*. The first of these is the copy with author's calligraphy in

- 1 Bu çalışma 2016 yılında Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda tamamlanan "Mehmed Adlî Divanı" adlı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.
- 2 Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Konya, Türkiye), fbaspinar@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8328-0903 [Makale kayıt tarihi: 21.08.2020-kabul tarihi: 20.09.2020; DOI: 10.29000/rumelide.791946]
- 3 Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, YL Mezunu (Kırklareli, Türkiye), seval.288@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8255-6501

the Library of Rare Works of Istanbul University. This copy contains 29 odes, 411 ghazals, 169 rubai (6 in Persian, 1 in Arabic-Persian, 162 in Turkish), 71 poems of history (69 qit'as, 2 rubai), 117 enigmas, 14 qit'as and 45 couplets. Totally there are 856 poems in this copy. The second copy of *Dıvân* is registered in the Zeytinoğlu Collection of the Tavsanlı District Public Library. This copy contains 14 odes, 135 ghazals, 14 qit'as, 32 poems of history, 34 rubai, 37 couplets, 70 enigmas (67 couplets, 3 couplets). Totally there are 336 poems in this copy. All of Adlı's poems are 891, of which 555 are included only in the I copy, 35 are found only in the Z copy, and 301 are common in both copies. In the poems at the beginning of both copies of the Divan, we see that the genre/ subject is taken as a basis, not the verse forms, as a composition feature. A rubai of tawhid and a ghazal of praying are placed at the head, and odes and ghazals of praise of prophet are recorded together in this section. In addition, it was ensured that odes and qitas in the type of eulogy were combined. Mehmed Adlı Efendi is a famous and successful poet in the fields of chronogram, praise of prophet, enigma and also ghazal. This study focuses on the poems in *Dıvân* with it's two copies.

Keywords: 18th century, classical Turkish poetry, Mehmed Adlı, *Dıvân*

Giriş

18. yy. klasik Türk edebiyatı siyaset, iktisat ve toplum hayatında görülen gerilemeye karşılık bundan fazlaca etkilenmeyen bir sahadır. Olgunluğunu devam ettiren klasik Türk şiiri, yüzyılın başında Nedim ve sonunda şeyh Gâlib ile zirve şahsiyetler yetiştirmeye devam etmiştir. Bunda devlet adamlarının sanata ve sanatçıya destek olmalarının büyük etkisi vardır. Kaynaklar 18. asrı şiir ve şair asrı olarak kabul ederler (şentürk ve Kartal, 2011: 490). Hakikaten bu asırda 1322 şairin yetiştiği göz önünde bulundurulur ve bunlardan 168 tanesinin divan sahibi şairler olduğu dikkate alınırsa verilen hükmün ne kadar isabetli olduğu anlaşılacaktır. Ancak bu asırda zirve şair yahut üstat kabul edilebilecek şair sayısı azdır.

18. yy.da yetişmiş dikkate değer şairlerden biri de Mehmed Adlı Efendi'dir. Hayatı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Doğum tarihi bilinmeyen şairin babasının ve kendinin vefat tarihlerine dayanarak 70 yaşını aşmış bir hâlde vefat ettiğini tahmin ediyoruz. Devlet kademelerinde çeşitli memurluk vazifeleri icra eden şairin bilinen tek eseri *Dıvân*'ıdır. Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde iki yazma nüshası vardır. Bunlardan biri müellif hattıdır, diğeri ise şairin vefatından sonra istinsah edilmiştir. Biz bu çalışmada evvela şairin hayatı hakkındaki bilgileri aktaracağız. Ardından biri yüksek lisans tezine konu edilmiş (Baltalı, 2016) iki nüshasından hareketle şairin *Dıvân*'ını tanıtmaya çalışacağız.

Adlı'nın hayatı

Hayatı hakkında bilgilerimizin sınırlı olduğu Adlı'nın asıl adı Mehmed/ Muhammed'dir. Yeniçeri Ocağı'nda kul kethüdâlığı vazifesini icra eden babası Süleyman Ağa'nın vefat tarihi 1086/1675-76 olduğuna göre (Kesik, 2014) bu tarihten önce doğmuş olmalıdır. İyi bir eğitim gören şair, Divan-ı Sultânî hocası olmuş, ahkâm eminliği, taşra kâğıt eminliği, kale tezkireciliği, yeniçeri efendiliği, sâlis defterdarlığı vazifelerini ifa etmiştir. 70 seneyi aşan bir ömür sürdüğünü söyleyebileceğimiz Adlı, 1156/1743-44 senesinde vefat edince Topkapı dışında babasının yanına defnolunmuştur (İnce, 2005: 502; Erdem, 1994: 220).

Kaynaklar onun şahsiyeti ile ilgili olarak bilgili ve derviş tabiatlı bir zat olduğu, tarikat şeyhlerinin yakınında bulunarak onların sohbetlerinden istifade ettiğinden, Emir Buhârî Zaviyesi şeyhi Seyyid

Feyzullâh, Nakşî Efendi ve Koca Mustafa Paşa Hankahı şeyhi Alâüddîn Efendi ile bunlardan başka pek çok tasavvuf erbabı ile sohbet ve arkadaşlık edip onların ilim ve irfanlarından feyz aldığından bahsedip Nakşibendî tarikatine mensup olduğu bilgisine vermektedir defnolunmuştur (İnce, 2005: 502; Erdem, 1994: 220).

Adlî'nin edebî şahsiyeti

Kaynaklarda Adlî'nin şairliği hakkında verilen bilgiler onun bilgili bir şair ve tarih düşürmede başarılı bir sanatkâr olduğu, naatleriyle tanındığı (Erdem, 2002:118), müretteb bir divanının olduğu, şairler arasında şöhretinin bulunduğu (İnce, 2005: 502) şeklindedir.

Râmiz, onun biyografisini verdikten sonra bir iki gazelini aktaracağını söylemekle beraber Adlî'nin şiirlerinden herhangi bir örnek vermemiştir (Erdem, 1994: 220). Sâlim ise Adlî'nin yalnızca İ nüshasında bulunan *eder miyiz* redifli gazelinin ilk üç beytini kaydetmiştir:

Vasf-ı safâ-yı câm-ı meyi gûş eder miyiz
Hiç biz kühen sifâl ile mey nûş eder miyiz

Añmaz mıyız gamnıla geçen günleri meger
Eyyâm-ı hoş-güzârı ferâmûş eder miyiz

Ey meh-cemâl hâleveş âyâ miyânını
Bir şeb felekte biz de der-âgûş eder miyiz (İnce, 2005: 502)

[= Şarap kadehinin verdiği huzurun vasıflarını dinler miyiz, biz hiç eski çanakla şarap içer miyiz? Senin gamnıla geçen günleri anmaz mıyız, yoksa hoş geçen günleri unutmuyor muyuz? Ey ay yüzlü! Acaba senin belini hale gibi biz de bir gece felekte kucaklar mıyız?]

Râmiz, Osmân-zâde Tâ'ib ile Adlî'nin aralarının açık olmasından dolayı pek çok sözünün Tâ'ib tarafından hiciv yollu müstezad hâline getirildiğini, bunların Adlî'nin öteki şiirlerinin yayılmasına mani olduğunu belirtiyor (Erdem, 1994: 220). Fakat Sâlim, Adlî'nin mürettep bir divanı bulunduğu bahsedip onun şairler arasında itibar sahibi bir kimse olduğunu kaydediyor (İnce, 2005: 502).

Adlî'nin gazelini kullanarak Tâ'ib'in vücuda getirttiği müstezadların sayısının fazla olabileceğini tahmin ediyoruz, ancak kaynaklarda yalnızca iki tanesine rastladık. Bunlardan ilki şöyle:

Ne dem ki mültefet-i yâr-ı dil-firîb olurum
“Dürüst söyleyemem”

Fenâ-resîde-i ser-mâye-i rakîb olurum
“Fenâ-resân diyemem”

Ümîd-i zirve-i dil-h'âh ile bu vâdîde
“Hemîşe zırvalarım”

O reh-revim ki zebûn-ı firâz u şîb olurum
“Yine pilav yiyemem”

Gülû-girifte-i kuhl-i gumûm olursam da

“Misâl-i kelb-i ‘akûr”

Hemân o gül-ruhu gördükde ‘andelîb olurum

“Velîk havlayamam”

Fakat birine irişür elimse günciřkiñ

“O kim üçün biridir”

O bûm-ı hâne-harâbım ki kem-nasîb olurum

“İkisin avlayamam”

Nabız-kesîr dil-i ‘Adlı helâke teşne iken

“‘Aceb murâd nedir”

Yine firifte-i ülfet-i tabîb olurum

“Bu haltı añlayamam” (Sevgi ve Özcan, 1996: 171)

Tâ’ib’in şiirlerinden seçmeleri ve bunların nesre çevirilerini ihtiva eden Yatman’ın çalışmasında (1989: 162) yukarıdaki gazel, 4. beyti atlanarak kayda geçirilmiştir. Osmân-zâde Tâ’ib’in müstezad hâline getirdiği ikinci gazel ise şöyledir:

Sakın müsâ‘ade-i rûzgâra aldanma

“Seniñ degil bu kelâm”

Hazâmı der-pey olan nev-bahâra aldanma

“Ugurladıñ a cüzâm”

Neşât-ı mey gibi pâ-der-rikâbdır ‘ömrüñ

“Bu Sâ’ibiñ sözüdür”

Karâr-ı tıfl-ı dil-i ney-süvâra aldanma

“Eger yimezse tamâm”

Tekâver-i dili sa’y-i husûlden alıkor

“Misâl-i merkeb-i leng”

Gil-âb-ı kûçe-i va‘d-i kibâra aldanma

“Eyâ güsiste-zamân”

Müneccim eylemiş ihbâr-ı mehl-i va‘d-i felek

“Yalancısın a köpek”

O güne müjde iden yâdigâr aldanma

“Eşeklik itme müdâm”

Virirse ‘Adlî menâmında h’âb-ı hargûşu

“Doğuz gibi horlar”

Hayâl-i h’âb-ı füzûn-intizâra aldanma

“Bıyığına osuram” (Sevgi ve Özcan, 1996: 171-172)

Hakikaten heccav bir şahsiyete sahip olan Tâ’ib’in bu tehzîllerine Adlî’nin ne şekilde cevap verdiğini bilmiyoruz. Ancak Adlî’nin derviş tabiatlı bir zat olmasından hareketle bunları karşılıksız bırakmış olabileceğini düşünüyoruz.

Hacimli sayılabilecek bir divana sahip olan Adlî’nin kaynaklarda bahsedilen tarih düşürmedeki başarısını eserinden müşahede edebiliyoruz. Nitekim şair cülûs, doğum, vefat, sefer gibi hadiseleri konu edinerek 74 tarih şiiri yazmıştır. *Dîvân*’ının ilk bölümünde farklı nazım şekilleriyle kaleme aldığı şiirlerinin arasında naatlere rastlıyoruz. Şair, tevhid muhtevalı bir rubai ve münacat konulu bir gazelden sonra hemen naatlere geçmiştir, kaside ve gazel olmak üzere burada 8 naate rastlıyoruz.

Adlî’nin bunlardan başka öne çıkan bir diğer vasfı ise pek çok muamma yazmış olmasıdır. Çoğu beyit olmak üzere 128 muammanın, şairin bu husustaki maharetini gösterdiği kanaatindeyiz.

Her şairin az ya da çok kendi sanat kudretini dile getirmesi içinde bulunduğu geleneğin bir parçasıdır. Adlî’nin de kimi yerlerde kendi sanatını övmekten çekinmediğini görüyoruz. Öyle ki kendini İran şairleri Sâ’ib, Feyzî, Zahîr ve Örfî’den üstün tutmaktadır:

Ben Sâ’ib-i nâtiñim sühan-çîn

Feyzî vü Zahîr ü ‘Örfî gûyâ (Baltalı, 2016: 34)

[= Ben senin naatini söyleyen Sâ’ib’im. Feyzî, Zahîr ve Örfî ise benden söz toplarlar.]

Kendinden önce yaşamış şairlerden Bâkî’nin adını özellikle zikreden Adlî, kendi şiir tarzının Bâkî’yi geçtiğini iddia etmektedir:

Bâkî reftârın unutturdı bize

Revişi ‘Adlî-i sâhib-sühamîñ (Baltalı, 2016: 97)

[= Söz sahibi Adlî’nin tarzı Bâkî’nin üslûbunu bize unutturdu.]

Mana mücevherini bulmada Bâkî’nin, kendinden geride kaldığını da öne süren Adlî, gayet güç bir iş olan toprak altından gevher kazıp çıkarmaya benzettiği mana keşfetme işinde de iddialıdır:

Bu deñlü gevher-i mazmûnı Bâkî ‘Adlî bulmazdı

Kazaydı tîşe-i endîşe birle kân-ı imkânı (Baltalı, 2016: 120)

[= Ey Adlî! Bâkî fikir kazması ile imkân madenini kazdı, fakat bu kadar mazmun mücevherini bulamadı.]

Adlî’nin şiirlerinde dikkat çeken bir özellik *serv*, *şem* gibi kelimeleri bazen *seriv*, *şemi* şeklinde kullanmasıdır:

Seriv kâmetleriñ bülbülleriñ bir kesreti var kim

Geçilmez bâğda mahbûbdan nağme-serâlardan (Baltalı, 2016: 108)

[=Selvi boylular ve bülbüller o kadar çok ki bağda sevgililerden, şarkıcılardan geçilmez.]

Olmasa nâr-ı mahabbetle fûrûzân şemi'

İtmez idi dil-i pervâneyi sûzân şemi' (Baltalı, 2016: 91)

[=Mum, muhabbet ateşiyle yanmasaydı pervanenin kalbini yakmazdı.]

Kanaatimize göre Adlî'nin sanatında beş husus öne çıkmaktadır. Evvela şiiirlerinden hareketle onun bir naat şairi olduğunu, tarih düşürme sanatında mahir bir sanatkâr olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca *Dîvân*'ında bulunan 414 gazele istinaden onunu bir gazel şairi olduğunu, 117 muammasına dayanarak bu sahada hayli kalem oynatmış bir sanatçı ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyiz. Rubailerini göz önünde bulundurduğumuzda ise 168 rubaisi ile Türk edebiyatında adının zikredilmesi gerektiğini iddia edebiliriz.

Adlî'nin *Dîvân*'ı

Adlî *Dîvân*'ının tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye kütüphanelerinde iki nüshası mevcuttur. İkisi de mürettep olmakla beraber bu nüshalardan ilki (İ nüshası) müellif hattı olması ve daha çok şiiri ihtiva etmesi bakımından kıymetlidir.

1. *Dîvân*, Adlî (Muhammed İstanbulî), İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY10299 (İ nüshası): 219x157 mm ebadında 77 yapraklı yazmanın 1-73. varakları arasında bulunan *Dîvân*, 17 satır üzere talik hatla siyah mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Başlıklar ise kırmızıdır. 65^b sayfasında yer alan:

Çün 'inâyet eyleyüp tertîb-i dîvân itmesin

Ben fakîrin vâhibü'l-âmâl teshîl eyledi

Kudsiyân 'Adlî didi itmâmına târîh için

'Adlî-i sâhib-hüner dîvânı tekâmîl eyledi

şeklindeki kıtanın *Berây-ı Tekmîl-i Dîvân-ı Fakîr* başlığını taşımasına bakılırsa nüsha müellif hattıdır. Kıtanın son mısraının karşılık geldiği 1107/1695-1696 senesi şairin divanını ilk olarak tertip ettiği yıl olup bundan sonraki yıllara ait birtakım hadiselerle düşürülen tarih şiiirleri de yazmada yer almaktadır. Ayrıca divanın tertibinden sonra sayfa kenarlarına çok sayıda şiirin eklendiği görülmektedir. Bunlara ilaveten nüshada kimi şiirlerin yahut beyitlerin üstü çizilmiş ve böylelikle *Dîvân*'dan çıkarılmıştır.

Bu nüshada 29 kaside, 411 gazel, 169 rubai (6'sı Farsça, 1'i, Arapça-Farsça, 162'si Türkçe), 71 tarih manzumesi (69'u kıta, 2'si rubai), 117 muamma (111'i beyit, 2'si rubai, 4'ü kıta), 14 kıta ve 45 beyit (21'i musarra, 24'ü müfred) olmak üzere 856 manzume yer almaktadır. Ancak bir tertip hususiyeti olarak tevhid, münacat, naat ve öteki medhiyelerin toplamı 56 manzume olmak üzere 1 rubai, 29 kaside, 5 kıta ve 21 gazel *Dîvân*'ın baş tarafında yer almakta, ancak bunlardan sonra gazellere ve öteki nazım şekillerine yer verilmektedir Dolayısıyla bu tertibe nazaran bahsolunan bölümden sonra gelen öteki şiirler 390 gazel, 168 rubai, 71 tarih şiiri, 9 kıta ve 45 beyit şeklindedir.

Dîvân'ın başı:

Biz nîst-i hest-nümâyız el-ân ammâ

Ol hest-i nîst-nümâdır ey dil hâlâ

Dîvân'ın sonu:

Sühan fenninde bahs itmeñ anıfla
İrılmaz 'Adliye lutf-ı sühanda

Yazmanın 75-77. yapraklarında ise farklı bir hat ile Musîb Efendi'nin bazı beyit ve şiiirleri kaydedilmiştir.

2. *Dîvân*, Adlî, Tavşanlı İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 43 Ze 333/6 (Z nüshası): Bu yazmanın içinde yer alan eserler 1-14. varaklar arasında Abdülbâkî Ârif'in *Mî'râciye*'si, 15-60. varaklar arasında Nâbî'nin *Hayrînâme* adlı mesnevisi, 63-110. varaklar arasında Sâdık mahlaslı şairin *Dîvân*'ı, 111-164. varaklar arasında Hâzık'ın *Dîvân*'ı ile 165-234. varakları arasında da Âgâh'ın *Dîvân*'ı mevcuttur Adlî'nin *Dîvân*'ı ise yazmanın son kısmını oluşturan 236-292. yaprakları arasındadır. Ancak *Dîvân*, Adlî mahlasını kullanan II. Mahmud'a mâl edilmiş ve kütüphane kayıtlarına bu şekilde işlenmiştir.

Yazma, kahverengi deri sırtlı olup sarı, kırmızı ve gri renklerden oluşan battal ebrulu ve bez ciltlidir. Sayfaların yer yer oksitlendiği görülmektedir. Genellikle koyu saman sarısı kâğıtların kullanıldığı yazmada, açık saman sarısı ile hardal sarısı renklere sahip yapraklar da vardır. Bazı sayfalarda yoğun lekelenmelerle de karşılaşmaktadır. *Dîvân*, 55 varak olup 17 satır üzere yazılmıştır, ancak birkaç sayfasında kenarlara beyit yahut şiiirler kaydedilmiştir. Mahlaslar, yazı ile aynı renkte birer çizgi ile belli edilmiştir.

Eser talik hatla yazılmış, metin için siyah ve başlıklar için kırmızı mürekkep kullanılarak istinsah edilmiştir. Yazmanın 292^b sayfasından yer alan kayda göre Ali-zâde Mustafa el-Edirnevî tarafından 21 Safer 1167 (18 Aralık 1753) tarihinde istinsahı tamamlanmıştır.

Dîvân'ın başı:

Biz nîst-i hest-nümâyız el-ân ammâ
Ol hest-i nîst-nümâdır ey dil hâlâ

Dîvân'ın sonu:

Kudsiyân 'Adlî didi itmâmına târîh için
'Adlî-i sâhib-hüner dîvâmı tekâmîl eyledi (h. 1107/ m. 1695/1696)

Tespitlerimize göre bu nüshada 14 kaside, 135 gazel, 14 kıta, 32 tarih manzumesi, 34 rubai, 37 beyit, 70 muamma (67'si beyit, 3'si kıta şeklinde) olmak üzere toplam 336 manzume bulunmaktadır. Bu nüshadan hareketle Baltalı (2016) tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

***Dîvân*'da yer alan şiiirler**

Adlî *Dîvân*'ının nüshalarına bakıldığında İ nüshasının daha çok şiiir ihtiva ettiği görülecektir Uzunluk yahut kısalıkların bir kenara bırakarak sadece İ nüshasında yer alan şiiirlerin sayısının 555 olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte yalnızca Z nüshasında bulunan şiiirler ise 35'tir. Her iki nüshada ortak olarak bulabileceğimiz şiiirler 301'e ulaşıyor. Nüshaların tertibindeki şekil yahut tür düzenini esas alıp nüshalara göre şiiir sayısını şu şekilde gösterebiliriz:

Nazım şekli/ türü	Yalnız İ'de olanlar	Yalnız Z'de olanlar	İ ve Z'de olanlar	Toplam
Kaside	15	-	14	29
Gazel	279	23	132	414
Kıta	5	5	9	19
Rubai	136	1	33	170
Tarih şiiri	42	3	29	74
Muamma	58	11	59	128
Beyit	20	12	25	57
TOPLAM	555	35	301	891

Görüleceği üzere Adlı'nın *Divân*'ında 29 kaside, 414 gazel, 19 kıta, 170 rubai, 74 tarih manzumesi, 128 muamma ve 57 beyit yer almaktadır. Şiirlerin toplam sayısı ise 891'dir.

Kasideler

Adlı'nın 29 kasidesi vardır. Bunlardan 15'i yalnız İ nüshasında yer alırken 14'ü her iki nüshada ortak olarak bulunmaktadır. Kasidelerin konusu, matla beyitleri ve toplam beyit sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Sıra	Kasidenin türü/ konusu	Matla beyti	Beyit sayısı
1	Naat	Ol mâdde-i 'ukde-i mu'ammâ Hallâlini kıldı şâd-ı ma'nâ	102
2	Naat	Dâğ-ı derûn-ı 'aşk nümâyân değil midir Yohsa çerâğ-ı mihr fûrûzân değil midir	40
3	Naat	Benem o müdbir-i yektâ-yı müznib-i devrân Kebûd-kise-i devr ü siyâh-rûy-ı zamân	29
4	Sakız'ın fethi dolayısıyla II. Mustafâ için methiye	Haylî dem idi dirdik muztarr-ı iştiyâkız Dirdik zebûn-ı zahm-ı şemşîr-i iftirâkız	40
5	Seferden dönüşü dolayısıyla II. Mustafa için methiye	Sefer mübârek ola ey şâhenşeh-i devrân Önünce rehber ola Hızır-ı kudret-i Yezdân	43
6	Selîm Giray Han için methiye	Dilâverân-ı vegâ nerre-şîr-i heycâdır Kimisi Rüstem ü kimi Tehemten-âsâdır	25
7	Şeyhülislâm Fezullâh Efendi için methiye	Elfâz-ı selef mazhar-ı feyz-i keremimdir Her lafz-ı tehî nâ'il-i lutf-ı himemimdir	29
8	Şeyhülislâm Fezullâh Efendi için methiye	Eltâf-ı Hakk-ile yine cân buldı erbâb-ı 'adem Nefh-i revân itdi yine bir 'İsî-i ferhunde-dem	33
9	Şeyhülislâm Fezullâh Efendi için methiye	Olmasaydı dest-i rind-i baht u tâlî 'ra'şe-dâr Açılurdu 'ukde-i câm-ı emel gül-gonça-vâr	27
10	Şeyhülislâm Fezullâh Efendi için methiye	Başımız üzre hevâ-yı zülf-i yâr eksik değil Mürtefi' yerdîr anuñçün rûzgâr eksik değil	35
11	Şeyhülislâm Fezullâh Efendi için methiye	Dehânım açmağa yok kudretim gâyet melâlîm var Cihân açıldı verd-i bahtım açılmaz kelâlîm var	17
12	Şeyhülislâm Fezullâh Efendi için methiye	Nev-rûz irişdi nâmiye-i gülsitân olur Şimdi cemâd olan bile serv-i çemân olur	41
13	Hasan Paşa için methiye	Hasan Paşa-yı ekrem şübhesiz rûh-ı mücessemdir Ki Hâtem lutfî bu tavr-ı hasende sırr-ı hâtemdir	65
14	Rumeli Kazaskeri Yahyâ Efendi için methiye	Hoş geldiñ eyâ fâzıl-ı yektâ-yı zamâne Virdiñ yine bir tâze şeref pîr ü civâne	29

15	Belgrad'ın alınışı dolayısıyla Köprülü-zâde Mustafa Paşa için methiye	Alınca deste nây-ı hâme-i nev-nakş-ı dil-şâdı Kibâb-ı köhne-kârı itdi memlû sît ü feryâdı	22
16	Veziriazam Ali Paşa için methiye	Menem o mazhar-ı derd ü meşakkat-i kümmel Ki eyledi Hak beni mihnet-i ehassa mahal	43
17	Sadrazam oluşu dolayısıyla Hüseyin Paşa için methiye	Seyr idiñ baña olan 'âtufet-i Mevlâyı Şâdmân itdi felek muntazır-ı ferdâyı	26
18	Sultân Ahmed'in damadı Sadrazam Alî Paşa için methiye	Kerîm-i her mahal dâmâd-ı Sultân Ahmed-i efram Alî Paşa-yı ekrem müsta'idd-i emr-i her 'âlem	31
19	Köprülü-zâde Numan Paşa için methiye	Kadem-i meymenet-i Hazreti Nu'mân Paşa Kıldı mahmiyye-i İstanbul'ı teşrife sezâ	33
20	Kaimmakâm Osmân Paşa için methiye	Mekremet-ülfet ü Key-mertebe mesned-pîrâ Merd-i meydân-ı rekem menba'-ı ihsân u sehâ	19
21	Sadrazam Alî Paşa için methiye	Devrân yine şahsım gibi nev-mazhar-ı cândır 'Âlem dahi hem-mazhar-ı nev-rûh-ı revândır	49
22	Sadrazam Ali Paşa için methiye	Gel ey neşât-ı Hudâ-dâd-ı 'ârif ü dâna Vücûd-ı neş'e-i mevhûmidır teh-i sahbâ	33
23	Kaimmakâm İbrahim Paşa için methiye	Sâhib-nefes odur iki dem kâmrân ola Biri kalîter birisi câvidân ola	37
24	Defterdâr Mustafâ Efendi için methiye	Kerem-endîşe kalem-pîşe 'Utârid-unvân Merd-i meydân-ı sehâ zübde-i eşrâf-ı zamân	19
25	Defterdâr Mustafâ Efendi için methiye	Zihî sarây-ı hoş-ışrâf u münferid-mî'mâr Ki eylemiş niçe vech şerâfetin izhâr	23
26	Defterdâr Mustafâ Efendi için methiye	Geldi nev-rûz-ı nâmiye-peymân Virdi hüsn-i nemâya ruhsat-ı ân	19
27	Reisülküttâb Mehmed Râmî Efendi için methiye	İderdim 'aşk ile cem'iyet için efgânı Bu rûzgârın işi olmasa perîşânî	41
28	Abdülkerîm Bey için methiye	Lutf-ile tesliyet virüp ol şûh-ı gonça-fem Lâl-i kelâli itdi görüñ bülbül-i nagam	15
29	Reisülkattüp Mehmed Efendi için methiye	Dest-i tedbîrde şems-i emel olmazdı türâb Olmasa mâ-hasal-ı şîşe-i çeşmim tîz-âb	21

Dîvân, bir tevhid-rubai ve ardından gelen bir münacat-gazel ile başlamıştır, fakat şair tevhid yahut münacat türünde bir kaside yazmamıştır. *Dîvân*'da kaside nazım şekliyle yazılmış 3 naat bulunmaktadır. Öteki kasideler ise 2'si Sultan II. Mustafa'ya, 1'i Selim Giray Han'a, diğerleri ise şeyhülislam, veziriazam gibi devlet adamlarına yazılmış methiyelerdir.

Gazeller

Dîvân'da yer alan gazellerin 279'u yalnız İ nüshasında, 23'ü yalnız Z nüshasında bulunurken 132 tanesi her iki nüshada ortak olarak yer almaktadır. Böylece Adlı'nın gazellerinin sayısı 414'e ulaşmaktadır.

Sayıları ile birlikte gazel yazılan harfler *elif* 17, *bâ* 5, *tâ* 7, *sâ* 1, *cîm* 2, *hâ* 2, *hı* 1, *dâl* 3, *zâl* 1 *râ* 87, *zâ* 39, *sîn* 3, *şîn* 4, *sâd* 2, *dâd* 1, *tı* 1, *zı* 1, *ayn* 1, *gayn* 1, *fâ* 3, *kaf* 9, *kef* 23, *lâm* 11, *mîm* 31, *nûn* 43, *vâv* 1, *hâ* 62, *yâ* 49 şeklindedir. Görüleceği üzere şair elifbânın bütün harfleriyle gazel yazmış ve kafiye için ise en çok *râ*, *hâ*, *yâ* harflerini tercih etmiştir.

Bu gazeller içinde yalnızca bir müstezat bulunmaktadır:

şunlar ki mey-i 'aşk ile mestâne degildir

Dıvânelik eyler

şem'-i ruh-ı cânâneye pervâne degildir

Bigânelik eyler

Nûş eylemeden vasf iden âdem mey-i 'aşkı

Peymânedir ey dil

Ölçer döker ancak dahi ferzâne degildir

Rindânelik eyler

Müstağrak-ı deryâ-yı hakikat nazar itmez

Keşfe degil ancak

Eşyâya merâyâya hem irfâne degildir

Dür-dânelik eyler

Gilmân yolına hûrîye biñ pâre olan dil

Sünbül-sıfat olsun

Bu 'aşk u hevâ zülf-i perîşâne degildir

Ol şânelik eyler

Ümmîd-i visâl eyleyen 'âlemde yoğ olsun

Yoklukda biter iş

Dânâyadır el-kıssa bu nâ-dâne degildir

Merdânelik eyler

Pîriñ ayağından hazer it destîni kesme

Mahmûr kalursın

İşrâb ile boş kalmaz o peymâne degildir

Hum-hânelik eyler

Mestânelik itmez dahi dıvânelik itmez

Bigânelik itmez

Âyâ dil-i Adlı nedir âyâ ne degildir

Cânânelik eyler

*Dıvân'*ın baş tarafında 2. şiir olarak *Münâcât* başlığını taşıyan bir gazel yer almaktadır. Naat türündeki kasideler ve gazeller bu şiirden sonra gelmektedir. Bunlar içinde *yâ Resûlallâh* redifli 5 gazel bulunmaktadır.

Kıtalar

Dîvân'da yer alan kıtaların sayısı 19'dur. Bunlardan 5'i yalnız İ nüshasında 5'i yalnız Z nüshasında bulunurken 9 tanesi her iki nüshada ortak olarak yer almaktadır. Kıtalarından 5 tanesi kıta-i kebîre olup *Dîvân*'ın baş tarafında bulunan methiye şiirleri arasındadır. Ötekiler 2 beyitli kıtalardır, ancak bazılarının ilk beyitleri musarradır. Musarra beyitli kıtalar nazm olarak adlandırılabilir, fakat bunlar şair tarafından kıta başlığıyla kaydedilmiştir.

Rubailer

Rubailerden ilki olan ve tevhid türünde yazılan:

Biz nîst-i hest-nümâyız el-ân ammâ
Ol hest-i nîst-nümâdır ey dil hâlâ
Kânallâhu ve lem yekün me'ahu şey'
El-âne kemâ kâne peyâm-ı vâlâ

şeklindeki şiir, bir serlevha gibi her iki nüshanın da başında yer almaktadır. Ötekiler ise *Rubâiyât* başlığı altında bir arada kaydedilmiştir. Rubailerin 136'sı yalnızca İ nüshasında, 1'i yalnızca Z nüshasında yer alırken 33 tanesi her iki nüshada ortak olarak bulunmaktadır. Toplam 170 rubainin 163'ü Türkçe, 6'sı Farsça ve 1'i Arapça-Farsça yazılmıştır. Bu sayılara bakınca Adlî'nin Türk edebiyatında rubai sahasında adının mutlaka zikredilmesi gerekir.

Tarih manzumeleri

Dîvân'da yer alan tarih manzumelerinin 42'si yalnız İ nüshasında, 3'ü yalnız Z nüshasında yer alırken 29 tanesi her iki nüshada ortak olarak bulunmaktadır. Tarih şiirlerinin toplam sayısı ise 74'tür. Manzumelerin çoğunun sonunda, düşürülen tarih kaydedilmiştir.

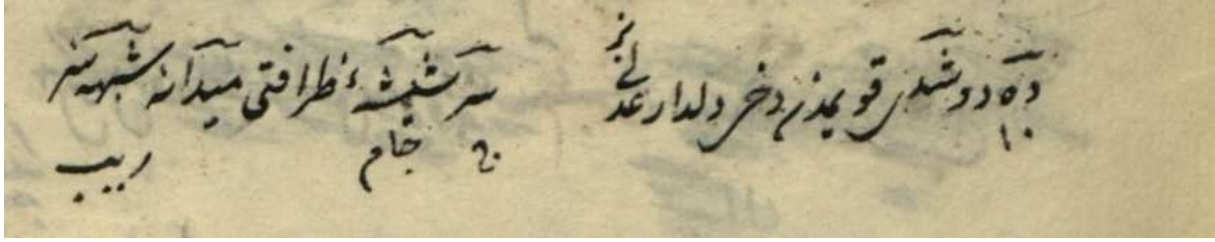
Tarih manzumelerinin ilki Sultan II. Mustafa'nın cülusuna dairdir. Daha sonra Ruslarla yapılan savaşla ilgili ve Nemçe sulhüne dair tarihler yer almaktadır. Bunların ardından ağırlıklı olarak vefat ve doğum tarihleriyle bazı zatların belli makamlara yükselişlerine dair tarihler gelmektedir. Ayrıca cami tamiri, çeşme yaptırılması gibi tarihler de yer almaktadır. Adlî, divan tertib ettiğine dair bir tarih düşürmüş ve bunu da tarih manzumeleri arasına almıştır. Z nüshasında beyit olarak tesadüf edilen bu şiir, İ nüshasında kıta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muammalar

Muammaların 2'si kıta, 4'ü rubai, 122'si beyit nazım şekliye yazılmıştır. Kıta şeklinde olanlardan biri Sultan Mehmed için yazılmış olup şu şekildedir:

Mihr ü mâhı ebedî tâk-ı cemâliñde Hudâ
İki gül-gonça-i tasvîr yaratmış ammâ
Sûre-i Nûnı yazup gûşesine meddinde
Eylemiş sûre-i Hâ-Mîmi de 'Adlî imlâ

Muammaların çoğunda hangi ismin muamma olarak gizlendiği *Be-nâm-ı İsmâ'ıl*, *Be-nâm-ı Cemâl başlıklarıyla* yahut sadece isim zikredilerek belirtilmiştir. Ayrıca *İ* nüshasında bazı muammaların çözümüne beyitlerin atlarına düşülen notlardan ulaşabiliyoruz. Mesela:

Deh düşdi koymadan dahi dildâr 'Adlı biz

10

Ser-şîşe-i zarâfeti meydâna şühbesiz

C câm

reyb

şeklindeki muammada mısralarda işaret edilen yerlere göre çözüm şöyledir: *Şîşe* kelimesi *câm* kelimesine karşılık gelir, ser ile bu kelimenin başındaki *cîm/ c* harfi kastedilmektedir. Bu harf, şübhe kelimesinin hatırlattığı *reyb* kelimesinin meydanına/ ortasına gelecektir. Ancak ondan önce *reyb* kelimesinden deh/ 10 sayısı düşürülmelidir. Bu ise ortadaki *yâ* harfinin ebced değeridir. Öyleyse *reyb* kelimesinden *yâ* düşürölüp yerine *cîm/ c* harfi konursa ortaya *Receb* ismi çıkacaktır.

Dîvân'daki muammaların buna benzer çözümlerinin olmasından hareketle söz konusu muammaların çözümleri bakımından incelenmesinin de faydalı olacağı aşikârdır.

Beyitler

Adlı *Dîvân*'ında içinde yazma nüshaların sonunda yer alan toplam 57 beyte rastlıyoruz. Bunlar musarra/ matla yahut müfred şeklindedir. *İ* nüshasında 32 beyit, *Z* nüshasında 37 beyit yer almakta, her iki nüshada ortak 12 beyit olduğu hesap edildiğinde toplamda 57 sayısına ulaşılıyor. Bu beyitlerden 4'ü Adlı tarafından bazı arkadaşları için yazılmış olan mühür beyitleridir. Mesela *Hâcî Nebî-zâde Abdülfettâh Efendi'nin mühür beytidir* başlığı ile verilen beyit şöyledir:

Eyledi luft-ı Hudâyı miftâh

Bâb-ı ümmîdine Abdü'l-Fettâh

[= Abdülfettâh, Allah'ın lütfunu ümit kapısına anahtar eyledi.]

Mühür beyti söylenen öteki kişiler Safâ Girây Han, Dervîş Ahmed Kadirî ile Muhammed isminde bir zattır. Bunlardan Safâ Giray Han için söylenen beyit Farsçadır:

Mesrûr şeved zi-lutf-i Yezdân

Der-her du cihân Safâ Giray Hân

[= Safâ Giray Han, Allah'ın lütfu ile her iki dünyada mesrur olsun.]

Sonuç

Kaynakların 18. yy. şairi olarak belirttikleri Mehmed Adlî Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Vefatı ise 1156/ 1743-44 senesidir. Babasının vefat tarihi olan 1086/1675-76 yılı dikkate alındığında Adlî'nin 70 seneyi aşkın bir ömür sürdüğünü söyleyebiliriz. Divan-ı Sultânî hocası olan Adlî ahkâm eminliği, taşra kâğıt eminliği, kale tezkireciliği, yeniçeri efendiliği, sâlis defterdarlığı vazifelerini ifa etmiştir. Vefat ettiğinde Topkapı dışında babasının yanına defnedilmiştir. Kaynaklar onu iyi bir eğitim almış, derviş tabiatlı bir zat olarak anmaktadır. Nakşibendî tarikatine mensup olan Adlî, Seyyid Feyzullâh Efendi, Nakşî Efendi ve Alâüddin Efendi gibi tasavvuf erbabı zatların sohbetlerinde bulunarak onların ilim ve irfanlarından istifade etmiştir.

Adlî'nin bilinen tek eseri mürettep *Dîvân*'ıdır. Türkiye kütüphanelerinde bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan nüsha (İ nüshası), müellif hattı olup 73 varaktan müteşekkildir. Bu nüshada 29 kaside, 411 gazel, 169 rubai (6'sı Farsça, 1'i, Arapça-Farsça, 162'si Türkçe), 71 tarih manzumesi (69'u kıta, 2'si rubai), 117 muamma (111'i beyit, 2'si rubai, 4'ü kıta), 14 kıta ve 45 beyit (21'i musarra, 24'ü müfred) olmak üzere 856 manzume yer almaktadır. Tavşanlı İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonunda bulunan öteki nüsha (Z nüshası) ise muhtelif şairlerin divanlarının yer aldığı bir mecmua hüviyetindedir. Bu yazmanın 236-292. yaprakları arasında yer alan Adlî *Dîvân*'ı, kayıtlarda aynı mahlası kullanan Sultan II. Mahmud'a nispet edilmiştir. Baltalı (2016) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde bu yanlış düzeltilmiştir. Ali-zâde Mustafa el-Edirnevî isimli bir zat tarafından 21 Safer 1167 (18 Aralık 1753) tarihinde istinsah edilen nüsha, Adlî'nin vefatından sonraki bir tarihe tekabül etmektedir. İ nüshasından daha az şiiri barındıran bu nüshada 14 kaside, 135 gazel, 14 kıta, 32 tarih manzumesi, 34 rubai, 37 beyit, 70 muamma (67'si beyit, 3'si kıta şeklinde) olmak üzere toplam 336 manzume bulunmaktadır. Her iki nüsha birlikte değerlendirildiğinde yalnızca İ nüshasında yer alan şiirlerin 555, yalnızca Z nüshasında bulunan şiirlerin ise 35 olduğunu görüyoruz. Her iki nüshada ortak olarak bulunan şiirlerin 301 tane olduğu dikkate alındığında Adlî'nin şiirlerinin 891'e ulaşmaktadır. Bunlar 29 kaside, 414 gazel, 19 kıta, 170 rubai, 74 tarih manzumesi, 128 muamma ve 57 beyit olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklarda Adlî'nin naat ve tarih şiirleriyle meşhur olduğu kaydedilmiştir. *Dîvân*'ı incelendiğinde yalnızca bunlarla değil, aynı zamanda muamma türünde de başarılı olduğu görülecektir. Nitekim tespitlerimize göre Adlî'nin, naat olduğu aşikâr olan 8 şiir, 74 tarih manzumesi ve çoğu beyit olarak nazmedilmiş 128 tane muamması vardır. Ayrıca Mehmed Adlî'yi bir gazel şairi olarak da zikretmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Baltalı, S. (2016). *Mehmed Adlî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Erdem, S. (2001). Adlî. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 1. C. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Kesik, B. (2014). Adlî, Süleymanzâde Mehmed Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adli-suleymanzade-mehmed-efendi> (Erişim tarihi: 18.08.2020).
- Sevgi, A., Özcan, M. (1996). *Prof. Ali Cânîp Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*. İstanbul: Sözlükler.

şentürk, A. A., Kartal, A. (2011). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh.

Yatman, M. (1989). *Osman-zâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.